

ЗАПОВІДНА МОРАЛЬ І МУДРІСТЬ

Всі люди зіпсовані і нечесні переконані в тому, що чесність і порядність існують тільки з-за якоїсь недосвідченості і наївності людей і тільки тому, що ті вірять різним проповідникам і вчителям.

Роджер Бекон (1214–1294), англійський філософ

У статті детально проаналізовано такі сакральні (постнекласичні) філософські категорії як мораль і мудрість, подано власне їх розуміння, а також зроблена спроба відшукати життєдайні джерела і віддзеркалення цих категорій у відчуттях людини (через перцепцію) на заповідних ділянках природи.

Ключові слова: мораль, мудрість, ландшафт, заповідна природа, гармонія, перцепція, актуал, світогляд, філософія, сакральність.

Перш за все, що таке мораль? Найбільш коротке і водночас недосяжне звичайному розуму за глибиною визначення цього поняття дали філософ Імануїл Кант: «Мораль – розум волі» і поет Генріх Гейне: «Мораль – розум серця». Що розуміти під цими словами, які є філософською конструкцією захмарної висоти?

Однак, все геніальне просте. Мораль (лат. *mores* – звичаї, рос. – *нравы*) – філософська категорія, одна із форм суспільної свідомості (нарівні з наукою, правом, мистецтвом тощо). Філософський словник трактує мораль як норми, принципи, правила поведінки людей, а також як власне людська поведінка (мотиви поступків), почуття, судження людей, у яких віддзеркалюються їх відношення одне до одного, суспільства загалом і влади зокрема¹.

Здавна мораль виступала як регулятор поведінки, взаємовідношень людей. Керуючись моральними принципами, люди сприяли життєвості суспільства, його «духовному здоров'ю». У свою чергу, суспільство, підтримуючи і поширюючи ту чи іншу мораль, тим самим формує особистість у відповідності до своїх загальноприйнятих ідеалів. Відтак, мораль суспільства, відповідно, підтримувалась силою колективної думки і зазвичай – переконаннями людей.

Як форма суспільної свідомості, мораль є відображенням існуючих в країні суспільних відносин і в кінцевому підсумку визначається суспільним буттям, матеріальними умовами життя людей. У неї включається все цінне з моральних поглядів історичного минулого. Мораль виявляє цілісне розуміння сенсу життя, місця та ролі людини в суспільстві і т. д. Історичний досвід підтверджує, що у своєму розвитку вона ставала то більш, то менш гуманною. Хоча за канонами всіх релігій світу повинна була витримувати тренд руху до світла і добра, справедливості і порядності. Тобто до всіх чеснот, вироблених людськими цивілізаціями за всю їх історію.

Мораль – класове поняття, бо відображала завжди інтереси, триб життя певних людей, їх груп. Водночас – це історичне поняття, бо мало свої особливості у кожній суспільно-економічній формації (мораль – рабовласницька, феодална, буржуазна, соціалістична тощо). Також це дуже мінливе поняття, бо зазнає певних трансформацій навіть із зміною владних структур у країні.

Також існує загальнолюдська мораль, елементи якої передаються від покоління до покоління. Це і є мораль Добра і Правди, батьківська мораль дідів і прадідів, мораль Духу рідної землі². У цьому криється питання істинності моралі: наскільки вона відповідає широким верствам людей, наскільки закодована в корінному етносі чи, далєбі, нації, народі. Тобто – наскільки мораль прогресивна.

Окрім категорії моралі, існує ще поняття моральності як похідне від першого. Моральність у такому випадку виступає як характерна риса, суспільства, колективу, людини тощо.

Оскільки все в земному бутті побудоване на протилежностях (діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей), то як антиподи треба розуміти поняття: мораль – а(не)мораль, мо-

ральність – а(не)моральність. Наприклад, моральні ідеали християнського світогляду – самовдосконалення людини, аскетизм, перенесення життєвих цінностей із реального світу у царину духу тощо – з одного боку, і середньовічні індульгенції, інквізиція, переслідування церквою свободи думки (спалення на вогні Джордано Бруно) тощо – з другого³.

І що дуже важливо! Моральним вираженням зазначеного закону діалектики є боротьба добра і зла, яку визнав основою світу ще у VII ст. до н. е. засновник давньоіранської релігії – зороастризму, пророк Заратуштра (перси називали – Зардушт, греки – Зороастр) у священній книзі давніх іранців (арійців) – «Авеста». Верховний бог у зороастризмі – Ахурамазда. Батьківщиною зороастризму найчастіше вважають Хорезм – історичну область і давню державу Середньої Азії у пониззях Амудар'ї (колишня Окс)⁴.

Формальна логіка, життєва мудрість за еталон моралі ставлять суспільний, глибоко правдивий, духовно багатий приклад. Приклад батька в сім'ї, приклад керівника (для підлеглих на виробництві), а найбільше – приклад влади для народу, президента для нації. Що ставиться зараз за взірець, який еталон моральної цінності суспільства? – Купівля-продаж чи не всіма людськими благами, міщанство і споживацьке відношення до життя, власні честолюбні інтереси – з однієї сторони, чи високі духовні (біблійні) якості: мудрість (як тісне поєднання високого розуму і людської доброти), порядність, щирість, відвага та багато інших людських чеснот – з другої? Що важливіше – матеріальне чи духовне багатство? Якщо так ставити питання, то мораль теперішнього українського суспільства треба міняти на 180°. Або, можливо, шукати якийсь компроміс між матеріальними і духовними благами? Себто ставити за важливе і те й друге.

На сьогодні суспільним імперативом стало матеріальне благополуччя. Жадоба збагачення визначає поведінку людей, їх стиль мислення, переконання. Ще більш важливим є прагнення посісти високе, управлінське місце в системі влади, так як воно відкриває двері до збагачення і популярності (від того остання тільки здешевлюється). Ми на власні очі зараз маємо змогу переконатися у правдивості вчення класиків наукового соціалізму щодо злиття приватного капіталу з владою та утворення державно-монополістичного капіталізму, що було характерним для Європи у XIX ст.

Наведу декілька повчальних уроків із всесвітньої історії. Ще за часів Руської держави громадою керувало віче на чолі зі старцями-мудрецьми, для яких колективні інтереси стояли вище особистих. Найбільшими цінностями для них були дві людські якості: гордість і щирість. Що таке благочестива гордість? Це – брати менше, ніж можна. А щирість (зокрема, прадавня українська) – давати більше, ніж можеш. Тобто тут маємо справу із загальновідомим людським принципом єдності особистого і суспільного, індивідуального і колективного, що сягає корінням у сиву протослов'янську давнину⁵.

Ранньосередньовічні автори майже однотайно відзначали слов'янську гостинність. Цікаво, чому з нашого лексикону зникає слово « слов'яни»?... Адам Бременський (XI ст.) та Сефрід (XII ст.) сходилися у тому, що немає народу гостиннішого, ніж слов'яни. Сефрід навіть говорив про їх « чисті та охайні хати ». Гельмольд (XII ст.) писав: « Що стосується вдачі й гостинності, то не знайти людей більш чесних і добродушних. У запрошуванні гостя вони ніби змагаються між собою. Що б не набув слов'янин працею, він усе витратить на пригощання, і той вважається кращою людиною, хто щедріший ». І додавав, що дбати про хворих, старих і немічних у слов'ян – священний обов'язок⁶. Думаю, що давні історичні (архівні) джерела не брешуть. У цьому їм не було потреби.

І що тут скажеш? Чи не « райське », блаженно святе суспільство існувало у наших пращурів-слов'ян XI–XII ст. Це пишуть європейські мандрівники, які ходили по тодішніх слов'янських селах і бачили все це своїми очима. Саме простий народ і творив народні звичаї, які ставали традицією. У нього ще тоді була висока мораль і правдиві життєві принципи. Далєбі, чи вірною нині є звичка фахових науковців (істориків) звеличувати одних тільки державців (ханів, каганів, президентів тощо).

А жив народ у ті часи, мабуть, веселіше і щасливіше, ніж у наше сьогодні. Так, автор найдавнішої польської хроніки Галл Анонім (кін. XI – поч. XII ст.) пише: « Країна ця (тобто лісові та лісостепові українські терени – *Авт.*) хоч і дуже лісиста, однак повна золота й срібла. хліба й м'яса, риби й меду... Це край, де повітря цілюще, рілля родюча, ліси сповнені медом, а води – рибою, де воїни безстрашні, селяни працьовиті, коні витривалі, воли добрі у плузі, корови дають багато молока, а вівці – вовни⁷. Це архівний матеріал, історична правда! Її не можна замовчувати.

Ще один повчальний урок (для нинішніх політиків) з історії. У тривалих війнах римлян (за імператора Траяна) з даками, що жили у межах нинішньої Румунії (пращури румун) мав міс-

це такий випадок. Щоб перемогти горсткою племені величезне військо римських легіонерів, вождь даків (можливо, Бурібіста, Децебал; 40-і рр. до н. е. – 90-і рр. н. е.) зібрав все населення над високою прірвою і, несучи на руках, мов немовля, тіло свого єдиного сина, продовжувача роду і наслідника, кидає його з обриву на вкопані біля підніжжя гострі мечі. Таким чином він віддавав у жертву богам своє найцінніше в житті – рідного сина! Дух народу від такого поступку проводиря піднявся миттєво і несамовито. Як наслідок, у битві даки здобувають перемогу. Це ілюстрація нездоланної сили народного Духу.

Децо подібне (але в іншому ракурсі) знає і наша історія з часів Гайдамаччини (Коліївщина, 1768 р.). Уманський сотник Іван Гонта заради загальної справи (православної віри, енергетики повсталого народу) вбиває двох своїх синів, що стали (без відома батька?) католиками-єзуїтами. Чи розумно, з нелюдським болем у серці, поступив батько (бо ж діти просилися, благали, що не винні, не вбивай...) – може розсудити тільки Бог. А вбивство Тарасом Бульбою сина Андрія (за Миколою Гоголем)!?

І найважливіше, найактуальніше для сьогодення України – наступний повчальний приклад! У середньовічній Великій державі Литовській князі Гедиміни (що ведуть свій родовід від римських імператорів, а від них – Гедимінів, у свою чергу, походять українські гетьмани, зокрема, славнозвісний рід Вишневецьких – перший з відомих козацький ватажок Дмитро Вишневецький, у народі Байда) вважали за обов'язковий *атрибут влади* – скромність, навіть *аскетизм*. Наочним підтвердженням сказаному є давнє містечко Тракай (де автору приходилось побувати) – князівська резиденція. На стінах залів палацу замість килимів висить вишукана зброя, на долівці – запашне сіно. Ніякої панської розкоші! Навпаки – зазвичай майже чернече, аскетичне, невибагливе до зручностей життя. Тоді як підлеглий народ за існуючими в державі правилами міг жити краще за князя.

Подібна скромність у всьому була властива і нашому руському князю Святославу. Одне тільки вирізняло його з простолюду – ходив з оселедцем на голові, як елітною родовою ознакою, і в білих, тканих з льону, просторій сорочці і широких штанах.

Звертає на себе увагу також опис гуннського царя Аттіли (434–453 рр.), могутнього володаря, що наважувався навіть розгромити Римську імперію. Його війська були під стінами «вічного» міста. Опис поданий у праці «Історія» візантійським істориком і письменником Пріском Панійським, який 449 р. у складі римського посольства одвідав резиденцію гуннського царя, що розміщувалась у теперішній Угорщині (Паннонії). Ось що він пише про Аттілу: «Це був муж, народжений на світ, щоб потрясати народи... Поважною ходою... і навіть рухами засвідчував свою могутність...». Описаний і прийом послів: «Першим увійшов слуга Аттіли з тарілкою, повною м'яса... для нас були підготовлені розкішні яства на круглих срібних тарілях. А Аттілі не подавалося нічого, окрім м'яса на дерев'яній тарілі. І в усьому іншому він виказував помірність: так, гостям подавалися чаші золоті і срібні, а його кубок був дерев'яний. Одяг його також був скромний і нічим не відрізнявся від інших, окрім чистоти...»⁸.

Відомий український учений-археолог М. О. Чмихов згідно з всесвітньо відомою, індійською епічною поемою «Махабгаратою» запропонував схему періодизації нашої історії (слов'янського язичництва): Крита-юга (перша, золота, доба), Трета-юга (друга, срібна, доба), Двапара-юга (третья, мідна, доба), Калі-юга (четверта, залізна, доба) – з якої впливає закономірна послідовність (міфологема) погіршення людської породи. Вже навіть у назвах періодів за металами видно тенденцію до поступового збіднення людських якостей і життя суспільства. «Із кожною югою, – говориться у «Махабгараті», – зменшується тривалість життя людей, послаблюється їхня мужність, розум, сила, духовна міцність»⁹.

Загальна тривалість юг – дванадцять тисяч років. Зокрема, Крита-юга існує чотири тисячі років, Трета-юга – три тисячі, Двапара-юга – дві тисячі, Калі-юга – тисячу років. На їх становлення і згасання припадає, відповідно, по стільки ж століть. Після Калі-юги знову починається Крита-юга і так далі. Виходить, за принципом циклічності, треба чекати нове Відродження!

Який нині у нас, в Україні, найбільший дефіцит? – Мудрий керівник, мудрий депутат, загалом – *мудрість*. Вона, як інтегральна морально-етична категорія включає, як зазначалося, поняття розуму і добра. Мало бути розумною людиною. Треба бути ще добрим, гуманним громадянином своєї країни.

Відомий історик Орест Субтельний говорив, що керівництво України не показує приклади жертвності або справжньої відданості інтересам держави і народу...¹⁰. І додамо – державної мудрості. Тому спостерігаємо дедалі глибше ускладнення життєвих проблем суспільства (зокрема, морально-етичних, а також соціальних, екологічних тощо), що супроводжується відвертим зниженням компетентності тих, хто перебуває біля керма влади.

У контексті сказаного процитую визначних вчених і вдамся до народної мудрості. «Перманентною властивістю розуму, – говорив І. Кант, – є добро». «Розум, позбавлений добра, – за словами В. І. Вернадського, – приречений на загибель»¹¹. Що таке добро (як моральна категорія), доброта (як риса характеру)? – Це згода волі з совістю, – говорить древня китайська мудрість¹². А що таке совість? – Це страх перед Богом і людьми. А воля індивідуума, сильного характеру – то є сила Духу, Духу рідної землі. Для прикладу, згадаймо хоча б твердість характеру (самопожертву) японців у Другій світовій війні (Піrl-Харбор)¹³.

Неспроста ще один класик німецької філософії Артур Шопенгауер свою «коронну» працю так і назвав «Світ як воля та уявлення». І тому питається: невже народ України-Руси, який живе з часів трипільської культури, якого будили від летаргічного сну Тарас Шевченко та Іван Франко, виводив «з-під Берестечка» Іван Богун буде знищено руками світової глобалізації, західного споживацького міщанства?

Китайський мислитель, один з творців філософії і релігії даосизму Ян Чжу (біля 440–360 рр. до н.е.), автор трактату «Ле-цзи», справедливо вважав, що кожний, хто прагне слави, повинен бути безкорисним (альтруїзм – *Аем.*). Для такого не існує особистого, він вже не належить собі, а тільки людям. Найбільше багатство цієї людини – безсмертя у пам'яті народу, а стиль життя – пекельна праця на користь суспільства.

Відправним поняттям даосизму є Дао – недоступне пізнанню начало, яке неможливо виразити словами (за І. Кантом – трансцендентна «річ у собі»). У ньому воєдино втілені буття і небуття та вирішуються всі протиріччя. Мудрий правитель, який сповідує істини Дао, повинен ошчасливити народ, навернувши його до чистоти (помислів), простоти (у діях, поступках) тощо. Дао означає шлях людей, опертих на високу мораль. Тобто – це їх моральна поведінка, загалом – моральний суспільний і державний порядок¹⁴.

Підсумовуючи вище сказане, можна попередньо виснувати, що у нинішньому суспільстві потоптано найсвятіше – мудру мораль! Виходить, що необхідна крута зміна моралі і нова мудрість!

А тепер час перейти до моралі і мудрості заповідної природи (заповідного ландшафту). Наукові джерела говорять, що *єдність морально зрілого народу (етносу) і його природного середовища життя (довкілля) є фундаментальною властивістю біосфери Землі*¹⁵. Як вища філософська єдність вона названа французом (палеонтолог) Тейяром де Шарденом Духом землі¹⁶, а швейцарцем (психолог) Карлом Густавом Юнгом – архетипом¹⁷. Автором це поняття трактується як вrostання і злиття життєвої долі кожної людини з долею землі, на якій вона проживає, заповідної землі. Моя доля і доля моєї землі – невіддільні. Втрата такої єдності рівноцінна занепаду етносу, культури, цивілізації загалом. Пам'ятаймо – Дух рідної землі із силою Закону визначає стиль життя, стереотип поведінки людини¹⁸.

Власне, через те, що людина – плоть від плоті породжена своєю землею, вона не може відмежовуватися від природних умов, у яких з'явилася на світ і сформувалась як особистість. Від землі вона отримує живильні соки, наснагу для творчості, інтуїтивні імпульси для духовних пошуків. Словами відомого німця, батька геополітики, першої половини минулого століття Фрідріха Ратцеля це можна сказати так: «Наш розумовий і культурний розвиток, усе те, що ми називаємо прогресом цивілізації, скоріше можна порівняти з ростом рослин... Ми завжди залишаємося пов'язаними із землею, і гілка може рости тільки на стовбурі» («Закони просторового росту держав», 1896), «Політична географія», 1897)¹⁹.

Особливо значущими для розуміння вище сказаного є природно-заповідні території, заповідні ландшафти. Це святі місця, там живе Бог. Там народжуються високі почуття, вільне світосприйняття, там думка сягає найвищих вершин.

Ще з язичницьких часів «заповідні гаї», розміщені поблизу поселень (здебільшого на підвищених місцинах) правила слов'янам за храми (гайбог, божниця, святибор тощо). Окремі священні гаї вони називали раєм.

У давньому Києві священним вважався Шулявський (Кадетський) гай на березі річки Либідь. Він був вирубаний у часи громадянської війни, а зараз там житловий масив. На місці, де знаходиться Києво-Печерська лавра, колись шумів буйною зеленню густий священний гай – обитель київських богів²⁰.

Власне, заповідна природа має ще багато неусвідомлених людиною цінностей. Через неповноту та поверховість сучасних знань вони не можуть бути виявлені на даний час. Багато-що в нашому житті апріорне, знаходиться за межами людського досвіду²¹.

Однією з таких ще не до кінця усвідомлених суспільством цінностей є гуманістична, що властива територіям та об'єктам природно-заповідного фонду України, зокрема національним природним та регіональним ландшафтним паркам, в яких охороняються природні та істори-

ко-культурні комплекси (Закон України «Про природно-заповідний фонд»). Тому у теперішні часи «стагнації» духовності і моралі особливо актуальною стала освітньо-виховна проблема, що вирішується в області світоглядної функції екології і практично реалізується у науково-пізнавальному освоєнні природного і гуманістичного потенціалу заповідних ландшафтів²².

У цьому відношенні особливої уваги заслуговує *гуманістично-ресурсний потенціал* цих ландшафтів – природні особливості, що здатні викликати людські почуття, пізнавальний або науковий інтерес, впливати на формування особистості. Відтак заповідна природа (спілкування з нею) робить людину добрішою і розумнішою. Чільне місце у заповідному потенціалі природи посідає різноманіття пейзажів, чи краєвидів, як фізіономічне (зовнішнє) відображення ландшафту, багатство видів рослин і тварин²³.

Втім, що таке ландшафт, зокрема заповідний? – Термін «ландшафт» походить від німецького «*die Landschaft*» і дослівно означає «пейзаж» чи «краєвид» . Щодо визначення ландшафту є кілька підходів: ландшафт – природний об'єкт; ландшафт – антропогенний об'єкт; ландшафт як категорія природно-антропогенна. З позиції першого підходу – ландшафт, як природний об'єкт, має три тлумачення: загальне, регіональне і типологічне²⁴. Цікавою у цьому відношенні є думка воронезького професора Ф. М. Мількова, який поділяє сучасні ландшафти на змінні людиною, відновлені й первинні (заповідні)²⁵.

Основоположник вчення про культурний ландшафт О. Шлютер у 20-х роках минулого століття розумів ландшафт як продукт сумісної творчості людини і природи. Інший «культурний географ» у Північній Америці Карл Зауер ландшафт трактував як результат трансакції між культурою і навколишнім природним середовищем. Художник Джон Констебль вважав, що ландшафт як прояв вищих сил, наповнений глибокими моральними значеннями. Однак для того, щоби побачити і зрозуміти моральні цінності ландшафту, необхідно глибоко зануритися в нього на індивідуальному (суб'єктивному) рівні.

Філософське бачення (разом з художнім) ландшафту одним з перших знайшло теоретичне осмислення у Джона Рескіна («*Modern Painters*» , 1856). «Моральний характер» ландшафту він вбачав у тому, що справжнє отримання насолоди від нього не сумісне з проявами зла, а породжує шляхетні почуття смутку, радості й любові до ближнього. Тобто ландшафт у нього – гуманістична категорія²⁶. Саме від цих його ідей і походить сучасний гуманістичний напрям у розумінні ландшафту.

Вивчення гуманістично-ресурсного потенціалу заповідних ландшафтів сприяє гуманізації теперішньої дійсності. Власне, на гуманістичному тлі заповідної природи відбувається так би мовити таїнство творення духовності людини, її громадянської позиції, екологічно грамотного світогляду.

Отож одним з шляхів подолання нинішнього кризового стану людської душі є пізнавальне освоєння гуманістичних цінностей заповідних ландшафтів, включаючи їх різноманіття. Відтак одним з основних функціональних завдань соціальних інститутів і владних структур є витворення в людей інтелектуально-гуманістичного світобачення. Таке світобачення (світогляд) передбачає поєднання у людській особистості її моралі і мудрості як феноменів філософії.

Природно-заповідні ландшафти у своїй виховній функції витворення цього світогляду водночас є національними ландшафтами. У кожному ландшафтному комплексі, на кожному п'ятчку нашої землі зберігається історична національна пам'ять народу, Дух української землі.

Власне, заповідний (національний, етнічний) ландшафт містить у собі високий інформаційно-виховний потенціал (актуал). Він вражає, звеличує... Людина, вбираючи в себе враження від його споглядання, збагачується духовно і розумово. У такому «діалозі» здійснюється, відповідно, інформаційний (інтелектуальний) і духовний (чуттєвий) контакт людини з природою²⁷.

Так, дослідники пустині у Феофанії м. Києва (Н. Сементовський, 70-і роки ХІХ ст.) відзначали, що людина, прибита найтяжчим горем, прийде сюди і, споглядаючи красу навколишньої місцевості, знайде духовне полегшення. Вона відчує незворушний спокій. Бо все тут дихає глибокою святинею. Це справжня чернецька пустинь серед розкішної природи... У ній – ближче до самого Бога. Крім усього того, краса природи лікує людську душу.

Заповідний ландшафт (у класичному розумінні) закарбував пам'ять про минуле, про багатовікову історію, у ньому живі добро, мораль, інтелект. У ньому містяться, як приклад, не тільки викопні ґрунти, спори і пилок рослин, кістки вимерлих тварин геологічного минулого (тобто природні елементи). У ньому – «законсервований» час, дорога у вічність... У ньому – філософія історії.

Також у заповідному ландшафті сумісно з природними співіснують елементи матеріальної культури, включаючи автентичні сліди історичної життєдіяльності людини (городища, кургани, ділянки археологічного культурного шару тощо). І духовної культури теж! Зазвичай там, де

знаходяться і ще збереглися найбільш цінні та мальовничі природні терени, там водночас за-
 кодована історична минувшина народу, красуються своєю позолотою церковні бані сакральних
 місць (монастирів), там чути голос наших пращурів.

За твердженням англійського дослідника Арнольда Д. Тойнбі («Дослідження історії», 1995),
 історію треба не просто читати, розуміти (цього замало!), а й переживати – психологічно (як
 говориться – всіма фібрами душі). Так само з почуттям сакральності треба сприймати і пере-
 живати заповідний ландшафт!

На завершення хочеться поділитися враженнями від службового відрядження (як колишній
 працівник Мінприроди) у біосферний заповідник «Асканія-Нова». Однієї ночі пішов у степ. На
 початку було якось моторошно, незвично. Сам на сам вночі, наодинці з диким степом. Чомусь
 довго не сходило сонце. Врешті, підходжу до скіфського кургану. Обережно наближаюсь до
 прадавнього кам'яного ідола. Його очима на мене дивляться перетерті у порошок жорнами історії
 насельники цих степів: алани, аланорси..., люди ямної і катакомбної археологічних культур... І
 враз – виповзає багряна діжа Сонця. Дух Землі і Всесвіту зійшлися на кургані!

Воістину, духовний контакт з непізнаним світом заповідного степу, перевтілення матеріаль-
 ного ества людини в його протилежну субстанцію – вічність. Тільки Богу зрозуміла дика приро-
 да! Справді, емпіричне підтвердження філософії І. Канта щодо непізнаванності «речі у собі»!²⁸

Отже, святилищами, свого роду природними каплицями, де здійснюється дійство духов-
 ного єднання (та очищення) сучасної Homo sapiens sapiens зі світом, що існував, і прийшлим
 (прийдешнім), та створеною Богом природою – повинні стати (і завжди були, на 0,99 відсотків
 людської історії – від австралопітеків до перших цивілізацій) заповідні місця дикої природи.
 За словами класиків філософії, людина вийшла з природи, і тепер, хоч у формі спілкування із
 заповідними місцями, мусить підтримувати з нею духовний зв'язок, втрата якого призводить до
 бездуховності (що вже спостерігаємо). Будемо вірити, що наш талант, наш Дух землі ще живі у
 збережених природних і культурних скарбах національних заповідних ландшафтів.

Заповідна природа – скарбниця високої людської моралі і мудрості. Це життєдайне джере-
 ло духовного спокою і божої благодаті, примирення зі світом зла і добра, ненависті і любові.
 Це святі місця, де здійснюється пошук і вершиться таїнство єднання зі світом неземним, почи-
 нається дорога до вічності, до Бога.

¹ Философский словарь / Под редакцией И. Т. Фролова. Издание пятое. – М., 1987. – 590 с.

² Шарден Пьер Тейяр де. Феномен человека. – М., 1987. – 240 с.

³ Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. – К., 2005. – Т. 1. – 432 с. – Т. 2. – 503 с.

⁴ В. Лубський, В. Козленко, М. Лубська, Г. Севрюков. Історія релігій: Навчальний посібник. – К., 2002. – 640 с.

⁵ Энциклопедия мудрости. – М., 2007. – 815 с.

⁶ Наливайко Сергій. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007. – 624 с.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Махабгарата. Рамаєна. Пер. с санскрита. – М., 1974. – Т. 2. – 608 с.

¹⁰ Субтельний О. Розпад імперії та творіння власної держави: випадок України // Сучасність. – К., 1994. – № 12. – С. 67–70.

¹¹ Энциклопедия мудрости. – М., 2007. – 815 с.

¹² Там само.

¹³ Гетьман В. І. Етнос як географічне явище // Етнічна історія народів Європи. Вип. 42. – К., 2014. – С. 11–18.

¹⁴ Энциклопедия мудрости. – М., 2007. – 815 с.

¹⁵ Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2005. – 560 с.

¹⁶ Шарден Пьер Тейяр де. Феномен человека. – М., 1987. – 240 с.

¹⁷ Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме // Переклала з німецької Катерина Костюк; науковий редак-
 тор українського видання Олег Фешовець. – Львів, 2013. – 588 с.

¹⁸ Гетьман В. І. Втрата прив'язаності до рідного – виродження етносу // День. – 03.07.2013. – № 113. – С. 8.

¹⁹ Гетьман В. І. Дух Землі // Слово просвіти. – № 22 (711). – 6–12.06.2013. – С. 1, 3.

²⁰ Стеценко М. П., Подобайло А. В. Історичні віхи заповідної справи в Україні // Заповідна справа в Укра-

їні / Під заг. ред. М. Д. Гродзинського і М. П. Стеценка. – К., 2003. – С. 26–37.

²¹ Гетьман В. І. Про збереження національного ландшафту // Заповідна справа в Україні // Т. 1. Вип. 2. – Канів, 2005. – С. 43–45.

²² Гетьман В. І. Національний ландшафт та український етнос // Зелені Карпати. – № 1–2. – 2010. – С. 46–49.

²³ Гетьман В. І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси. – Тернопіль, 2010. – 136 с.

²⁴ Гетьман В. І. Екологічні субстанції: закономірності, ландшафти, рельєф: навч. посібник. – К., 2014. – 71 с.

²⁵ Мильков Ф. Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. – Воронеж, 1981. – 400 с.

²⁶ Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. – К., 2005. – Т. 1. – 432 с. – Т. 2. – 503 с.

²⁷ Гетьман В. І. Наодинці з природою // Науковий світ. – 2002. – № 11. – С. 26–27; Гетьман В. І. Екологічний туризм – це духовно-інформаційний контакт з природою // Географія і сучасність. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Вип. 19. – К., 2008. – С. 177–182.

²⁸ Гетьман В. І. Заповідники України // Краєзнавство. Географія. Туризм. Бібліотека. – К., 2009. – 127 с.; Гетьман В. І. Заповідна «Асканія-Нова» // Персонал. – № 1. – 2009. – С. 112–118.

В статье детально проанализированы такие сакральные (постнеклассические) философские категории как мораль и мудрость, подано собственное их понимание, а также предпринята попытка найти их жизнедающие источники и выражение в чувствах человека (через перцепцию) на заповедных участках природы.

Ключевые слова: мораль, мудрость, ландшафт, заповедная природа, гармония, перцепция, актуал, мировоззрение, философия, сакральность.

The article analyzes such sacral (post-classical) philosophical categories as morality and wisdom, gives their understanding of the author, and also attempts to show their life-giving sources and « self-expression» in feelings (through human perception) in protected areas of nature.

Keywords: morality, wisdom, landscape, reserved nature, harmony, perception, actuality, worldview, logic. philosophy. sacredness.